

M.Ü. İLÂHİYAT FAKÜLTESİ VAKFI YAYINLARI Nu: 261

BÜYÜK TÜRK BİLGİNİ
İMÂM MÂTÜRÎDÎ
VE MÂTÜRÎDİLİK

Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı

22 - 24 Mayıs 2009 İstanbul

İstanbul 2012

16. TEBLİĞ

MÂTÜRİDÎ'NİN KİTÂBÜ'T-TEVHİD'İNDE HİRİSTİYANLIK ve
TESLİS ELEŞTİRİSİ

Dr. Salime Leyla Gürkan

TDV, İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM)

Tevhid ilkesine dayalı bir din olan İslâm'ın başka dinlerle ilişkisinde en fazla üzerinde durduğu konu Tanrı'nın mâhiyetine ve birliğine yönelik yaklaşımlardır. Özellikle Hıristiyanlık söz konusu olduğunda en önemli tartışma alanı teslis akidesi ve İsa Mesih'in ilahlığı olagelmıştır. Buradan hareketle bazı modern araştırmacılar İslâm kelâm faaliyetinin Hıristiyanlık üzerine yapılan tartışmalarla başladığı, en azından bu tartışmaların kelâm hareketlerine ivme kazandırdığını iddia etmiştir. Bu noktada, Mâtürîdî'nin İsâ'nın ilâhlığı ve teslis akidesine yönelik eleştirisi bilhassa önem taşımaktadır. Zirâ Mâtürîdî, Eş'arîlik ve Mu'tezile'ye nispetle, Hıristiyan din bilginleriyle polemikten daha uzak bir coğrafyada teşekkül eden bir kelâm ekolünün kurucusudur; bu sebeple daha yerel sayılabilecek bir bakış açısını temsil etmektedir. Bu tebliğ de, Mâtürîdî'nin İsâ'nın ilâhlığına yönelik Hıristiyan inancını hangi bağlamda ve nasıl eleştirdiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Mâtürîdî'nin İsâ Mesih'in ilâhlığına yönelik görüşleri *Te'vilatü'l-Kur'ân*'daki açıklamaların yanı sıra *Kitâbü't-Tevhîd*'deki 'Nübüvvet' bölümünün son kısmında yer alır. Bu bölümde Mâtürîdî nübüvvet bahsini ve özel olarak da Hz. Muhammed'in peygamberliğini ele almakta ve nübüvveti reddeden görüşleri, nübüvveteye yönelik farklı görüşleri ve Hıristiyanların İsâ'nın tabiatı hakkındaki görüşlerini eleştiriye tabi tutmaktadır. Mâtürîdî için ana konu nübüvvet olmakta; Hıristiyanlar ise peygamberlik hakkında hatalı düşünceye sahip kişilere karşılık gelmektedir. Dolayısıyla Mâtürîdî'ye göre Hıristiyan inancında ortaya çıkan problem doğrudan Tanrı anlayışından ziyade nübüvvet hakkındaki yanlış anlamadan kaynaklanmaktadır. Bu sebeple Mâtürîdî konuyu ilâhlık bahsi altında ve doğrudan tevhid-teslis bağlamında değil, nübüvvet bahsi içerisinde ve İsâ Mesih'in tabiatı ekseninde tartışmaktadır. Kanaatimce, Mâtürîdî böyle yapmakla, İsa'nın ilahlığı konusunu İslâm kelâmı açısından da tartışmalı konular olan 'Allah'ın kelâm sıfatı' ve 'Kur'ân'ın yaratılmışlığı' mes'elelerinden ayırmış olmaktadır.

Esasen *Kitâbü't-Tevhîd* bir mezhepler veya dinler tarihi kitabı olmamakla birlikte, atıfta bulunduğu iç ve dış muhalifler noktasında karşılaştırmalı bir metin özelliğine sahiptir. Nitekim Mâtürîdî'nin ilgili bölümde verdiği bilgilerden onun,

Kitâb-ı Mukaddes'in yanı sıra temel Hıristiyan akidesi, İsa'nın tabiatı çerçevesinde yapılmış tartışmalar ve buna bağlı gruplaşmalar noktasında doğru bilgilere sahip olduğu görülmektedir. Mâtürîdî Hıristiyanlık hakkında sistematik tarzda bilgi vermekten ziyade nübüvvet bahsine konu olan İsa Mesih hakkındaki Hıristiyan inancını ele alıp çürütmeyi amaçlamaktadır. Bu noktada altı çizilmesi gereken bir husus, Mâtürîdî'nin sadece Kur'an'da yer alan ilgili atıflarla sınırlı kalmayıp, konuyu *Kitâb-ı Mukaddes*'i de kapsayacak şekilde bütün bir vahiy geleneği, tarihi veriler, akli argümanlar ve kullanılan dile atıfla ele aldığı, dolayısıyla hadiseyi bir nevi dinler tarihi zeminine taşıdığıdır; bu da Mâtürîdî'nin eleştirisinin sıradan bir polemğin ötesinde görülmesi anlamına gelecektir.

Mâtürîdî ilgili bölüme Hıristiyanların İsa Mesih hakkında farklı görüşlere sahip olduklarını belirterek başlar. Mâtürîdî, Hıristiyanlığın ilk asırlarında İsa'nın tabiatı konusunda ortaya çıkan ve teolojik manada en önemli Hıristiyan gruplaşmasına karşılık gelen Diyofizit-Monofizit yani çift ve tek tabiatlılık çerçevesinde tasnif yapmaktadır. Bu tasnife göre, ilahlığın Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'tan meydana geldiğini ileri süren bir grup İsa'da biri ilâhî ve kadîm diğeri nâsûfî ve hâdis olmak üzere iki rûh bulunduğunu ileri sürmektedir. Diğer bir grup ise İsa'nın ruhunun bütün olarak ilah olduğunu ve bedene girdiğini kabul etmektedir. İlk grupla İsa'nın iki tabiatlı olduğunu kabul eden ve gerçek anlamda Diyofizit olan Melkitlerden yani ana akıma karşılık gelen Hıristiyan grubundan söz edildiği anlaşılmaktadır. Yaygın olarak Diyofizit olarak nitelenen Nestûrîler'i de bu grup içinde görmek mümkündür. İsa Mesih'te tek bir ilâhî rûhun var olduğunu kabul eden diğer grupla da, İsa'nın insanî tabiatının ilâhî tabiatının içinde kaybolduğunu iddia eden Monofizit Yakûbîlerden bahsedildiği anlaşılmaktadır.

Mâtürîdî, bu genel bilginin ardından 'İsa'yı Rab ve Tanrı'nın Oğlu kılan ayrıcalık nedir?' sorusuna odaklanmakta ve konuyu bütün yönleriyle tartışmaktadır. Bunu yaparken, Hıristiyan akidesindeki bir takım mantıksal tutarsızlıklara işaret etmektedir. Dolayısıyla, genel bir kelâmî tavır olarak, vahyin akıl zemininde yorumlanması gerektiğini ve bunun tüm vahiyler için geçerli olduğunu ön görmektedir.

Mâtürîdî, Hıristiyanların İsa'nın tabiatı konusundaki iddialarını iki ayrı kategoride ele alır: Bunlardan biri İsa'nın rablığı diğeri ise oğulluğu mes'elesidir. Mâtürîdî, bu şekilde, hakiki manada rablık ile mecazi oğulluk kullanımı arasındaki farka dikkat çekmektedir. Bu ayrım İsa'nın takipçileri arasında ona rablık atfetmeksizin mecazi anlamda oğul olduğunu söyleyenlerin bulunduğu gerçeğiyle de örtüşmektedir. Bu noktada en önemli isim monoteist Hıristiyan din adamı Arius'tur. İlk Hıristiyan akide tartışmasını başlatan Arius, teslis'i oluşturan

unsurlardan sadece Baba'nın gerçek manada Tanrı olduğunu, Oğul olarak isimlendirilen İsa'nın ise yaratılmış olduğu ve Tanrı tarafından elçi ve aracı olarak seçildiğini, dolayısıyla ancak mecâzen oğul ve ilâh kabul edilmesi gerektiğini iddia etmiş; görüşlerinden dolayı ilk Hıristiyan konsilince heretik ilan edilmiştir.

Mâtürîdî'ye göre de, İsa'nın bir beşer olarak doğup büyüdüğü, diğer insanlar gibi yiyip içtiği, acı çektiği ve öldüğü, Allah'a dua ve niyazda bulunduğu bahseden, dolayısıyla bütün yaratılmışlık özelliklerini taşıdığına işaret eden İnciller'deki ilgili pasajlardan hareketle İsa'nın bir Rab yani gerçek anlamda İlah olarak görülemeyeceği açıktır. İsa'nın oğulluğu konusunda ise Mâtürîdî, öncelikle Hıristiyanların kullandıkları dille ilgili bir açıklama yapar. Bu noktada Mâtürîdî'nin Kitab-ı Mukaddes'teki bazı ifadeleri olduğu gibi ve bağlamlarında yorumlamaya çalıştığı hususunun altını çizmek gerekir. Mâtürîdî'nin 'oğulluk' terimiyle ilgili esas aldığı ilke, Tanrı'nın hakiki anlamda çocuk edinmesinin imkan dışı olduğu, fakat bu tür bir isimlendirmenin mecâz yoluyla kullanımının mümkün görülmesi gerektiği şeklindedir. Mâtürîdî bu tarz mecâzî isimlendirmeye Kur'an'dan da örnek verir:

Meselâ, Peygamber eşlerinin "mü'minlerin annesi" olarak isimlendirilmesi ya da cehennemin kendisine girenler açısından "anne" olarak isimlendirilmesinde olduğu gibi. Ayrıca Hıristiyanların oğulluk isimlendirmesini vilâdet yani 'doğurma' şeklinde değil de tebennî yani 'evlât edinme' biçiminde kullandıklarına işaret eder; ki, bu bilgi Hıristiyan kredosunda (âmentü) kullanılan ifadeyi (monogeneis) doğru olarak yansıtmaktadır. Fakat Mâtürîdî'ye göre asıl problem, bir nevi yakınlık ifadesi şeklinde anlaşılması gereken babalık veya evlatlık tarzındaki ifadelerle hakiki anlam yüklenmesiyle alakalıdır. Mâtürîdî esasen oğulluk ifadesiyle bağlantılı olarak Hıristiyanlığın ilk asırlarında Arius'un görüşleriyle başlayan ve bir dizi konsilin toplanmasını gerektiren tartışmalara zımnen atıf yapmaktadır. İznik Konsili'nde Oğul'un yaratılmamış olduğu ve Baba ile 'aynı özden' geldiği inancı resmen kabul edilmiş; fakat günlük kullanımda 'aynı özden' ifadesi yerine yumuşatılmış şekliyle 'benzer özden' ifadesi tercih edilmiştir. Buna göre Hıristiyan kredosunda yer alan 'aynı' veya 'benzer' öz ifadeleri, Mâtürîdî'nin altını çizdiği, Tanrı ile diğer yaratılmışlar arasında kurulacak yakınlık ifadesinin mecâzî manada alınması gerektiği şeklindeki ilkeyi ihlal etmektedir.

Bu noktada teslîs dilinin esasen Hıristiyanlar tarafından da bir problem olarak ortaya konduğunu belirtmek gerekir. Büyük Hıristiyan teologlarından Augustine, teslîs'i açıklamada kullanılan dilin zorunlu olarak açmaz içinde olduğuna dikkat çeker. Teslîs'teki unsurlar arasında birinin diğerinden çıkması manasında

belli bir hiyerarşi kabul etmeyen ve bu unsurların her açıdan eşitliğini savunan, dolayısıyla babalık ve oğulluk ifadelerini de mecazi anlamda kullandığı anlaşılan Augustine, yine de teslis doktrininde yer alan üç ya da bir'de üçlük gibi ifadelerin zihinde belli bir çokluk çağrışımı yaptığına işaret eder. Bu manada teslis esasen dile getirilemez bir akideye karşılık gelmektedir. Mâtürîdî de, 'Tevhid' bahsi altında yer verdiği teslis'le bağlantılı tespitinde, Hıristiyanların Tanrı'yı varlık (kiyân) itibariyle tek, temel unsur (kunûmât) itibariyle ise üç olarak anladıklarını, Tanrı'nın cisim değilken daha sonra cisme yani bedene büründüğünü iddia ettiklerini belirtir. Buna göre Hıristiyanlar parça ve sınıra sahip olmaması gereken unsuru parçalamış ve sınırlandırmış olmakta; teslis'in mecazî dili somutlaştırılmak suretiyle bozulmaktadır.

Bu tespitin bir ileri aşaması olarak, 'Nübüvvet' bahsinde Mâtürîdî Baba, Oğul ve Kutsal Rûh şeklindeki üçlü ilahlık anlayışının 'aklen' mümkün ve tutarlı olup olmadığı mes'elesini tartışmaya açar. Bunun için de şu basit soruyu sorar: İlahlığın unsurları, yani Baba, Oğul ve Kutsal Ruh öz/cevher olarak birbirinin aynı ise hangisinin Baba hangisinin Oğul olduğuna neye göre karar verilmektedir? Diğer bir ifadeyle Baba veya Kutsal Ruh'a denk gelen diğer iki unsurdan birinin değil de Oğul'a denk gelen unsurun Oğul olmasını gerektiren sebep nedir? Bu sebep onun en küçük unsur olması ise o halde bütün küçük unsurların diğerlerinin oğlu olması gerekir ve sırasıyla her bir unsur büyüğünün oğlu olmuş olur; ki, bu imkansızdır. Bu eleştiriyile Mâtürîdî'nin, ilâhlıktaki unsurların birbiriyle ilişkisine yönelik iki farklı teslis anlayışından haberdar olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre eleştirinin ilk kısmı, Latin Kilise babalarının benimsediği, ilahlığın unsurları arasında tam bir eşitlik öngören anlayışı hedef almakta; eleştirinin ikinci kısmı ise, Yunan Kilise babalarının kabul ettiği şekliyle, Baba ile diğer iki unsur arasında belli bir hiyerarşiyi esas alan anlayışa yönelik olmaktadır. Aslında bu, daha sonraki Müslüman âlimler tarafından (Meselâ, İbn Hazm) da dile getirilmiş isabetli bir eleştiridir. Aynı zamanda, Hıristiyan polemik risâlelerinde sıkça kullanılan, teslis'in zât-sıfât ilişkisi ekseninde düşünülmesi gerektiği şeklindeki argümanı da açmaza düşürmektedir. Hıristiyan polemiğe göre (Meselâ, Yahyâ b. Adıyy) zât ile sıfatlar arasında çokluk ilişkisi düşünülemez gibi teslis'i de bu şekilde yorumlamak mümkündür. Fakat mes'ele Hıristiyanların ileri sürdüğü sınırda kalmamış görünmektedir. Çünkü Hıristiyanlar, Müslümanların soyut kavramlarla ele almaya çalıştıkları zât-sıfât ilişkisini somut bir üslûba dönüştürmüş; Baba ve Oğul'dan müstakil kişilikler olarak söz etmişlerdir. Esas itibarıyla Mâtürîdî'nin karşı çıktığı nokta da budur.

Mâtürîdî'nin işaret ettiği bir diğer itiraz noktası ise şudur: Bilhassa Yunan kilise babaları tarafından ileri sürüldüğü üzere, Oğul Baba'dan sonra olduğuna, yani Baba'dan çıktığına göre Baba'dan sonra olan Oğul nasıl olur da Baba gibi kadîm olur? Üçüncü bir itiraz noktası ise Baba ile Oğul arasında var olduğu kabul edilen öz birliği ilişkisine yöneliktir. Mâtürîdî'ye göre, tıpkı kandil ile kandilden alınan ateş örneğinde olduğu gibi, Oğul'un Tanrı'dan çıkan bir parça olduğu iddiası Oğul'un hâdis olduğunu, yani sonra(dan)lığını ve yaratılmışlığını gerektirmektedir. Burada Mâtürîdî, öz birliği olsa dahi, her türlü sonradanlığı hâdislik yani yaratılmışlık alameti olarak görmektedir.

Teorik anlamda Baba-Oğul ilişkisine yönelik eleştirilerin ardından Mâtürîdî, Hıristiyanların kullandıkları nakli delilleri, yani İnciller'de İsâ'ya atfedilen bir takım mucizeleri ele alır ve bunları da farklı yönleriyle çürütmeye çalışır. Mucize gösterme bakımından İsa ile önceki peygamberler arasında fark bulunmadığına, eğer bizâtihi mucize gösterme oğulluğun sebebi sayılacaksa, pek çok mucizeyle desteklenen Mûsâ'nın da Oğul sayılması gerektiğine işaret eder. Şâyet İsâ'nın ilahlığı, ölüleri diriltmiş olmasından kaynaklanıyorsa, Hezekiel'in de ölüyü dirilttiğini belirtir. Şâyet konu İsâ'nın sayıca çok kişiyi diriltmesi ise, Mûsâ'nın daha da çoklarını dirilttiğini, hatta cansız asayı yılanı çevirmek suretiyle cansız hayat verdiğini zikreder. İsâ'nın göğe yükselmesine karşılık İlyas'ın aynı şekilde ve üstelik kalabalık bir topluluğun gözü önünde göğe yükselmesini delil olarak gösterir. İsa'nın daha küçük çaptaki diğer mucizelerinin de benzer şekilleriyle başka peygamberler tarafından da icra edildiğini örnekleriyle ortaya koyar. Böylelikle ne mucize gösterme ne de gösterilen mucizelerin cinsi açısından İsâ ile diğer peygamberler arasında fark olmadığını, hattâ kimi açılardan diğer peygamberlerin lehine bir durumun bulunduğunu delillendirmiş olur.

Mâtürîdî ayrıca, İsâ'nın tabiatı noktasında Hıristiyanların içine düştüğü bir tenakuza da işaret eder. Buna göre İsâ'ya atfedilen mucizeler onu yüceltme manası taşıırken, onun düşmanları tarafından hakarete uğradığı ve çarmıha gerildiği şeklindeki iddia ise İsâ'yı küçültme anlamına gelmektedir. Bu çelişkinin bir diğer boyutu ise insanlar İsâ'yı hayattayken peygamber olarak bile kabul etmemişler; kendisini öldürdüklerinde veya bir görüşe göre Allah tarafından göğe yükseltildiğinde ise işi onu ilahlaştırmaya kadar götürmüşlerdir. Burada Mâtürîdî söz konusu radikal değişikliğe ve çelişkiye dikkat çekmekte ve Hıristiyanları ifrat-tefrit arasında sıkışıp itidali bulamamakla eleştirmektedir. Mâtürîdî'nin mucizeler konusunda esas itibarıyla altını çizdiği nokta, İsâ'ya atfedilen her bir mucizenin diğer peygamberler için de gerçekleştiği, dolayısıyla İsa'nın mucize gösterme yönünden bir ayrıcalığının olmadığıdır.

Mâtürîdî, ayrıca, İ̇sâ'nın yüksek faziletinden dolayı oğulluğa nispet edilmesi ihtimalini de problemlili görür. Zirâ 'oğulluk' ifadesi, 'mesîh' ve 'resûl' kelimele-
rindeki gibi gerçek anlamda yüceltme manası taşımaz; bununla kişinin küçüklü-
ğüne iltifat edilmiş olunur. Diğer bir ifadeyle fazilet yüceliği ancak, Kur'ân'da
da İ̇sâ'ya atfedilen 'mesîh' veya 'resûl' nitelendirmeleriyle dile getirilebilir. Kaldı ki,
yaratılmışlar içinde çokları Allah'ın lütfuna mazhar olmuş ama bu onların 'oğul'
şeklinde nitelendirilmesini gerektirmemiştir.

Mâtürîdî'nin eleştirisinde tutarlı olduğu temel husus, Hıristiyanların İ̇sa üzerinde
odaklanarak diğer peygamberleri dışarıda bırakan yaklaşımlarıdır. Buradan hareketle
Hıristiyanlara şu soruyu sormak mümkündür: İ̇sa belirli gerekçeler ve sebeplerden
dolayı 'Oğul' ve 'İ̇lâh' ise aynı gerekçelerin geçerli olabileceği başka peygamberle-
rin durumunu nasıl açıklamak gerekir? Hıristiyanlar İ̇sâ için paralel gerekçeler ileri
sürdükleri sürece bu soruya mantıklı bir cevap vermeleri mümkün görünmemektedir.
Bu şekilde Mâtürîdî, Hıristiyan teologların da itiraf ettikleri üzere, teslisin bir dogma
olduğu ve mantık yoluyla ispatının mümkün olmadığına işaret etmektedir.

Mâtürîdî'nin eleştirisinde dikkate değer bir başka husus, önceki polemik
risalelerinde de kullanılan bazı âyetleri Mâtürîdî'nin de aynı bağlamda yorum-
lamış olmasıdır. İ̇sâ'nın "Allah'ın kelimesi ve ruhu" olması ifadesi⁹²² üzerine
Te'vilât'ta takip ettiği yöntem, mucizeler hakkında yaptığının bir benzeridir. Buna
göre İ̇sa'nın "Allah'ın kelimesi" olması (kelimetün minhu, kelimetühû) doğrudan
"kün" sözüyle yaratılmış olması demektir; ki, diğer tüm yaratılmışlar da dolaylı
biçimde "kün" sözünün sonucudur. Buradan İ̇sâ'nın, Tanrı'nın kendisiyle yaratılı-
şı gerçekleştirdiği sözün neticesi değil de bizâtihi kendisi olduğu şeklinde abartılı
bir sonuç çıkarmak mümkün olmamalıdır. Mâtürîdî'ye göre "Allah'tan bir rûh"
olma (rûhun minhu) ifadesi de aynı şekilde anlaşılmalıdır. Çünkü benzer ifade-
ler, Âdem ve hattâ Kur'ân bağlamında da kullanılmıştır. Burada da İ̇sâ'yı ayırt
etmeyi gerektirecek bir durum söz konusu değildir. Böylelikle Mâtürîdî, İ̇sâ'nın
ilahlığı lehine öne sürülebilecek bütün gerekçelerin başka peygamberler ve daha
genel anlamda yaratılmışlar için de geçerli olduğunu ileri sürerek, Hıristiyanla-
rın buradan hareketle vardıkları sonuçları çürütmeye çalışmaktadır. Mâtürîdî'nin
yaklaşımı açıktır: 'Allah'ın âleme koyduğu genel ilke İ̇sâ için de geçerlidir.' Bu
ilke, 'Allah'tan başka her şeyin yaratılmış olduğu'dur.

Hudûs ve kıdem ilişkisiyle bağlantılı olarak, İ̇sâ'nın oğulluğu konusuyla
da paralellik taşıyan 'ilâhî kelâm' hakkında Mâtürîdî'nin değerlendirmelerine
de değinmek gerekir. Mâtürîdî bu iki konuyu birbiriyle bağlantılı ele almasa

922 Âl-i İmrân 3/45; en-Nisâ 4/171; Meryem 19/30; et-Tahrîm 66/12; eş-Şurâ 46/52.

da, aslında ilâhî kelâm mes'elesi, Müslüman düşünürlerin Hıristiyanların İsâ Mesîh'le ilgili inançlarında ortaya çıkan sorunu daha derinden kavrayabilecekleri bir alana karşılık gelmektedir. Zirâ ilâhî kelâm olma bakımından Müslümanlar için Kur'ân ne ise Hıristiyanlar açısından da İsâ aynı şeydir. Fakat Mâtürîdî'nin konuyu bu zeminde tartışmaması konunun özelde Mâtürîdî düşüncesi ve genelde Ehl-i sünnet kelâmı açısından belirsiz kalması anlamına gelmektedir. Hıristiyan nokta-i nazarından, Müslümanların Allah'ın kelimesi olan İsâ'nın diğer insanlar gibi yaratılmış olduğunu ileri sürmeleri aynı hüküm Kur'ân için de geçerli görmelerini gerektirmektedir. Buradaki ince husus insan kelâmına dökülmüş bir metin olarak Kur'ân'ın ilâhî kelâm'la ilişkisinin ne şekilde kurulduğudur. İslâm kelâmında halku'l-Kur'ân etrafında yapılan tartışmalar esasen Hıristiyan teolojisinde İsâ Mesîh üzerine yapılan kristolojik tartışmalarla büyük benzerlik taşımaktadır.

Tüm karmaşıklığına rağmen konuyu şu şekilde ortaya koymak mümkündür. Mu'tezilî âlimler, Arius'un İsâ hakkındaki görüşlerine benzer şekilde, Allah dışında hiçbir şeyin kadîm olmadığı, Kur'ân'ın da ilâhî kelâm olarak vasıflanmakla birlikte yaratılmış olduğunu ileri sürmüşlerdir. Gerek Mâtürîdî gerekse genel olarak Ehl-i sünnet kelâmcıları ise Kur'ân'ın lafızları itibarıyla yaratılmış (hâdis) olduğunu kabul etmekle birlikte, ilâhî kelâma karşılık gelen mânası itibarıyla kadîm olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu noktada dikkat çekilmesi gereken iki husus vardır. Bunlardan biri tıpkı Monofizit Hıristiyanların İsâ'yı bütün olarak ilahlaştırmasında olduğu gibi, selefi Müslüman âlimlerin ve bazı Mâtürîdî âlimlerin Kur'ân'ı hem manen hem lafzen kadîm kabul ettikleri gerçeğidir. Diğerisi ise Ehl-i sünnet kelâmcıların manen ilâhî ve kadîm, lafzen beşerî ve yaratılmış bir Kur'ân anlayışı ile Diyofizit Hıristiyanların rûhen ilâhî ve kadîm, bedenlen beşerî ve yaratılmış İsa anlayışları arasında en azından biçim yönünden bir farkın bulunmadığıdır. Bu durum, inanç dilinin bütün dinî geleneklerde benzer açmazlara sahip olduğu sonucuna götürmektedir.

Netice olarak Mâtürîdî'nin İsâ'nın ilâhlığı inancını ve teslîs akidesini doğru olarak anladığı, dakik ve objektif bir seviyede değerlendirdiği ve iç tutarlılığı açısından isabetle eleştiriye tabi tuttuğunu söylemek gerekir. Buna karşılık, İsâ'nın ilahlığı konusunun İslâm kelâmındaki paralel konusunu oluşturan ve tâbiri câizse Hıristiyan teolojisi karşısında İslâm kelâmının zayıf karnını oluşturan halku'l-Kur'ân meselesinin, gerek Mâtürîdî düşüncesi gerekse Ehl-i sünnet kelâmı açısından hâlâ açıklanmaya muhtaç bir mesele olduğu görülmektedir. Belki de bu mes'elenin çözüme ulaşmasında sadece kelâmî öncüllerle sınırlı kalmayıp İslâm geleneğinin, bu geleneği oluşturan farklı disiplinler, özellikle

tasavvuf ve İslâm felsefesi bağlamında tüm birikiminin tartışmaya katılması isabetli olacaktır. Zirâ mes'ele, evrensel bir soru olarak kadîm ile hâdis, ilâhî ile insânî boyutlar arasındaki irtibatla doğrudan ilgili olmakta; bu sebeple her türlü disiplin, mezhep ve dinler arası çatışmaları aşan bir bakış açısıyla değerlendirilmeyi gerektirmektedir.

Kaynaklar:

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, thk. Fethullah Huleyf, İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1979.

_____, *Kitâbü't-Tevhîd*, yay. haz. Bekir Topaloğlu ve Muhammed Aruçi, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2003.

_____, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, çev. Bekir Topaloğlu, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2002.

_____, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, yay. haz. Mehmet Boynukalın, ilmi kontrol Bekir Topaloğlu, İstanbul: Mizan, 2005.

Mehmet Aydın, *Müslümanların Hıristiyanlara Karşı Yazdığı Reddîyeler ve Tartışma Konuları*, Ankara: TDV Yayınları, 1998.

Mehmet Bayraktar, *Bir Hıristiyan Dogması Teslis*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2007.

Gareth B. Matthews, *Augustine on the Trinity*, Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

Gilles Emery, *The Trinitarian Theology of St Thomas Aquinas*, Oxford University Press, 2007.

Bruce A. Ware, *Father, Son, and Holy Spirit: Relationships, Roles and Relevance*, Wheaton, Illinois: Crossway Books, 2005.

John Joseph, *Muslim Christian Relations and Inter Christian Rivalries in the Middle East: The Case of the Jacobites in an Age of Transition*, Albany: State University of New York Press, 1984.